

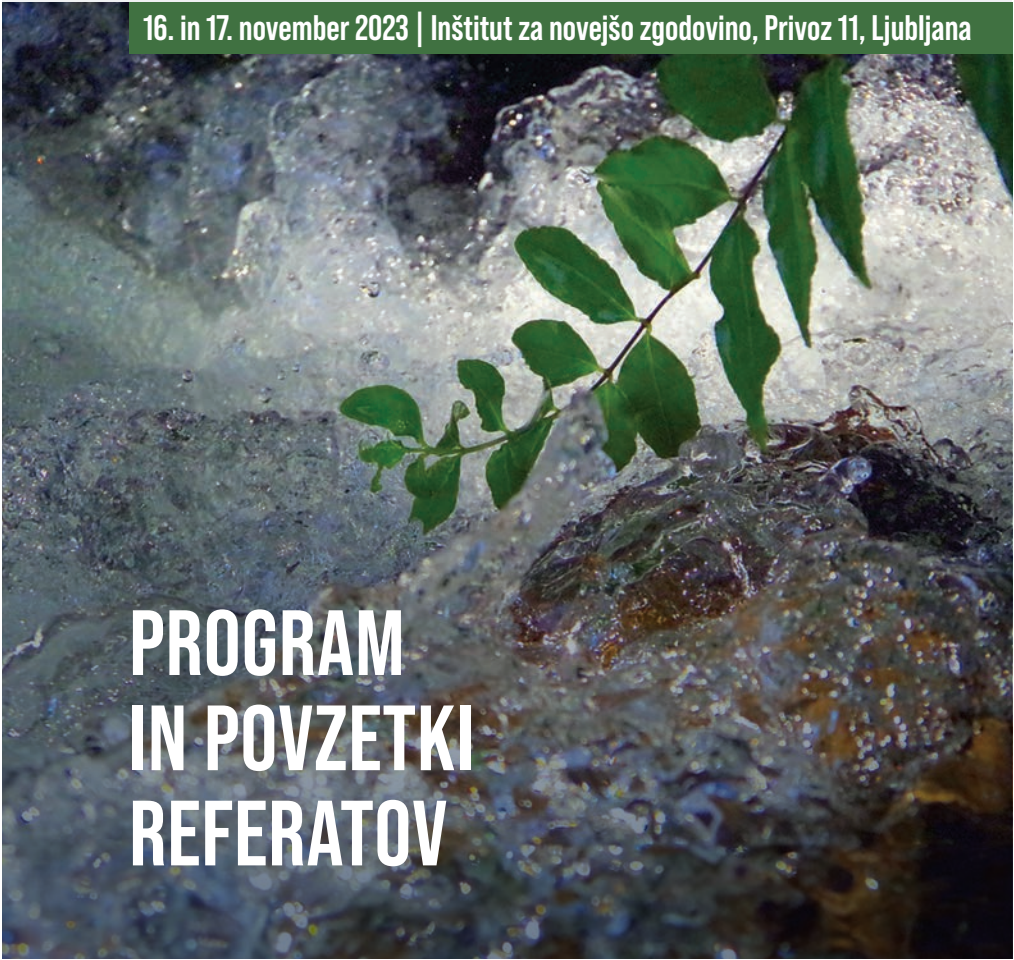
Znanstvena konferenca

INŠTITUT
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

NARAVNE DANOSTI IN EKOSISTEMSKI POTENCIALI VODÁ

16. in 17. november 2023 | Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, Ljubljana

PROGRAM
IN POVZETKI
REFERATOV

Četrtek, 16. november 2023

Mednarodni dan, prispevki v angleškem jeziku

8.30-9.00

- ☾ Prihod udeležencev, jutranja kava

9.00-9.15

- ☾ Uvodni pozdrav dr. Andreja Pančurja, direktorja Inštituta za novejšo zgodovino
- ☾ Uvodni nagovor dr. Žarka Lazarevića, vodje programa Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina Slovenije

9.15-10.15

- ☾ Osrednje predavanje dopoldanskega dela mednarodnega dne konference:
Dr. Sebastian De Pretto, Zgodovinski inštitut Univerze v Bernu, oddelek za gospodarsko, družbeno in okoljsko zgodovino: Breme belega premoga: socialna zgodovina pridobivanja vodne energije in preseljevanja v Alpah

10.15-10.30

- ☾ Odmor za kavo

10.30-12.05

- ☾ Sara Šifrar Krajnik, mag.; Inštitut za novejšo zgodovino, Zgodovinski inštitut Univerze v Bernu, oddelek za gospodarsko, družbeno in okoljsko zgodovino: Od mlinov do hidroelektrarn: kontinuiteta izrabe energetskega potenciala Selške Sore na območju Škofje Loke
- ☾ Dr. Meta Remec; Inštitut za novejšo zgodovino: Elektrarne, vodne žage in mlinci: izraba vodne sile v porečju Soče in njenih pritokov v času pred drugo svetovno vojno
- ☾ Dr. Ines Beguš; Goriški muzej, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem: Vloge Hublja v Zgodovini Ajdovščine

- Dr. Nataša Henig Mišičič; Inštitut za novejšo zgodovino; Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem: Pomen izsuševanja in ureditve Ljubljanskega barja za gospodarski razvoj do začetka druge svetovne vojne

12.05-12.30

- Odmor za kavo s prigrizkom

12.30-13.30

- Osrednje predavanje popoldanskega dela mednarodnega dne konference:
dr. Viktor Pál; Univerza v Tampereu, Finska, Univerza v Ostravi, Češka: Odpadki na Vzhodu. Potrošništvo in odpadki v komunistični Vzhodni Evropi

13.30-15.05

- Ivan Smiljanić, mag.; Inštitut za novejšo zgodovino: Odnosi do oskrbe z vodo ob odpiranju slovenskih vodovodov od Avstro-Ogrske do danes
- Dr. Petra Kavrečič; Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem: Od "škodljivke" do "zdravilke". Odkrivanje zdravilnih učinkov morske vode in njena uporaba v terapevtske in turistične namene.
- Dr. Lev Centrih; Inštitut za novejšo zgodovino, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem: Socialistično kmetijstvo na vodi: kmetijska posestva na Ljubljanskem barju po drugi svetovni vojni
- Dr. Marta Rendla; Inštitut za novejšo zgodovino: Razvojni potenciali ugrezninskih Šaleških jezer: turistična, športno-rekreativna dejavnost

15.30

- Kosilo za referente – Pivnica Lajbah

PETEK, 17. november 2023

Dan s prispevki v slovenskem in hrvaškem jeziku

8.30–9.00

- ☹ Prihod udeležencev, jutranja kava

9.00–10.00

- ☹ Osrednje predavanje drugega dne konference:
Dr. Hrvoje Petrić; Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Zagrebu: Povijest okoliša/ekohistorija u Hrvatskoj (i zapadnom dijelu Jugoistočne Europe): počeci, stanje i perspektive

10.00–10.15

- ☹ Odmor za kavo

10.15–11.30

- ☹ Dr. Valentina Brečko Grubar; Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem: Krajevni vodni viri po „modernizaciji“ oskrbe s pitno vodo v slovenski Istri
- ☹ Dr. Monika Rogelj; Gorenjski muzej: Od obrtnih delavnic do velikih tovarn ob reki Savi v Kranju
- ☹ Mag. Igor Miličić; Ribiška zveza Slovenije: Slovenski sladkovodni ribiči in skrb za ribji živelj od 19. stoletja do danes

11.30–12.00

- ☹ Odmor za kavo s prigrizkom

12.00-13.15

- ◆ Dr. Karla Oder; Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem: Voda in težka industrija na Koroškem
 - ◆ Blaž Štangelj, mag.; Inštitut za novejšo zgodovino: Poplave in urejanje hudournikov v 30. letih 20. stoletja pod Gorjanci
 - ◆ Dr. Dunja Dobaja; Inštitut za novejšo zgodovino: Obvladovanje poplavnega tveganja v Sloveniji po letu 1990
-

13.15

- ◆ Kosilo za udeležence konference

Dr. Sebastian De Pretto

Zgodovinski inštitut Univerze v Bernu, oddelek za gospodarsko, družbeno in okoljsko zgodovino

Breme belega premoga: socialna zgodovina pridobivanja vodne energije in preseljevanja v Alpah

Zgodovinarji so zgodovino hidroenergije v Alpah dolgo obravnavali precej nekritično. Osredotočali so se na gospodarski in infrastrukturni razvoj, ki je izhajal iz hidroelektrarn, zaradi česar so se razvile strukturno šibke regije. Poleg tega družbena in okoljska zgodovina razkriva tudi druge vidike alpske hidroenergetike. Za gradnjo zajetij in pretočnih elektrarn, ki so črpale vodo iz številnih gorskih dolin, je bilo treba žrtvovati naselja in kmetijska zemljišča ter preseliti in razseliti veliko vasi. Članek kritično preučuje te vidike hidroenergetike z opisom praks preseljevanja v različnih alpskih državah in razkriva družbene posledice gradnje zajetij za neposredno prizadete obrečne skupnosti.

Sara Šifrar Krajnik, mag.

Inštitut za novejšo zgodovino, Zgodovinski inštitut Univerze v Bernu, oddelek za gospodarsko, družbeno in okoljsko zgodovino

Od mlinov do hidroelektrarn: kontinuiteta izrabe energetskega potenciala Selške Sore na območju Škofje Loke

Loško ozemlje obsega porečje Sore, ki je s Škofjeloškim hribovjem razdeljeno na Poljanščico in Selščico. Na območju Škofje Loke se je v gospodarske namene izkoriščalo zlasti vodno silo Selške Sore, ki izvira v Selški dolini, nad vasjo Sorica. Po globoki strugi priteka Selška Sora v Škofjo Loko, kjer je med pomembnejšimi gospodarskimi panogami bilo razširjeno mlinarstvo. Na omembe mlinov v 12. stoletju opozori že Pavle Blaznik v delu Škofja Loka in Loško gospodstvo. Vodni mlini se omenjajo zlasti ob Selški Sori. Število objektov se je skozi stoletja spreminjalo in tako naj bi v 19. stoletju na celotnem Loškem ozemlju delovalo 88 mlinov. Največ mlinov se je nahajalo na predelu Škofje Loke, imenovanem Studenec ter na mestu, kjer je svoje prostore našla prva škofjeloška tovarna. Z začetkom postopne urbanizacije mest ob koncu 19. stoletja ter s tem povezanimi spremembami v načinu življenja mestnega prebivalstva v 19. in 20. stoletju, se je v Škofji Loki že pred prvo svetovno vojno začel kazati propad mlinarske dejavnosti.

Industrializacija je v Avstro-Ogrski monarhiji nov zagon dobila v zadnjih desetletjih 19. stoletja in začetku 20. stoletja. Prvi industrijski obrat, nameščen v prostorih ob Selški Sori, je Škofja Loka prejela leta 1871. To je bila tovarna sukna in prešitih odej, imenovana Alois Krenner Kotzenfabrik. Ob industrijskem posloplju sta se sprva nahajali dve vodni kolesi. Z letom 1889 ju lastnik tovarne Alojz Krenner nadomesti z vertikalno Girardijevo turbino, ki je za delovanje izkoriščala vodno moč Selške Sore. Štiri leta zatem Krenner postavi še generator za enosmerni tok. Tovarna je s tem začela proizvajati električno energijo, na katero se navezuje v letu 1894 sklenjena pogodba med Alojzom Krennerjem in Občino Škofja Loka. Presežek električne energije je bil s pogodbo od leta 1894 dalje namenjen javni mestni razsvetljavi.

Prispevek bo namenjen predstavitvi izrabe vodne moči Selške Sore na območju Škofje Loke v 19. stoletju in vse do prve svetovne vojne. Moč Selške Sore, ki je sprva poganjala mline, je ob koncu 19. stoletja začela izkoriščati suknarna Alojza Krennerja in sicer za proizvodnjo električne energije. Poleg tovarniškega poslopja je z letom 1894, kot prvo mesto na Kranjskem, prejela javno električno razsvetljavo Škofja Loka. Cilj prispevka je pokazati na še vedno široko razširjeno mlinarsko dejavnost v Škofji Loki v 19. stoletju ter zametke propada dejavnosti ob sočasnem uvajanju novih vodnih pogonov, ki so za svoje delovanje prav tako izkoriščali vodno moč Selške Sore.

Dr. Meta Remec

Inštitut za novejšo zgodovino

Elektrarne, vodne žage in mlini: izraba vodne sile v porečju Soče in njenih pritokov v času pred drugo svetovno vojno

Prispevek se bo ukvarjal s problematiko izkoriščanja vodnih virov v porečju Soče in njenih pritokov po prvi svetovni vojni, ko je bilo omenjeno ozemlje priključeno Kraljevini Italiji. Osredotočal se bo zlasti na položaj manjših zasebnih obratov: mlinov, žag, kovačij, manjših hidroelektrarn in drugih mehaničnih obratov, ki so za svoje obratovanje izkoriščali vodno silo. Ti so večinoma obstajali že pred prvo svetovno vojno, po formalni priključitvi ozemlja Italiji in uveljavitvi italijanske zakonodaje iz področja javnih del in obnove v vojni poškodovane infrastrukture, pa so bili lastniki prisiljeni zaprositi za priznanje pravice do izrabe javnih voda, pri čemer so v formalni prošnji morali dokazati obstoj pravice do izrabe vodnega vira v preteklosti (z dokumenti ali s prisego prič pred notarjem) ter priložiti natančne tehnične elaborate in gradbene načrte, kar je zlasti lastnikom malih obratov predstavljalo izjemno velik strošek. Velika večina ugodno rešenih prošenj dokazuje, da fašistična oblast zasebne podjetniške iniciativne ni ovirala oz. je v njej videla pomemben korak k samooskrbnosti, da pa je pri odločanju upoštevala tudi rasno, politično in ideološko ozadje vlagatelja ter je nosilcem koncesij naložila plačevanje vodne dajatve, ki je bila za mnoge novost in pogosto tudi preveliko breme, zaradi česar so se odločali za vrnitev že prejete koncesije. Več težav so imeli le tisti lastniki vodnih obratov, ki so se nahajali znotraj interesnega območja velikih italijanskih elektriških družb, ki so projektirale in gradile velike hidroelektrarne, pri čemer je javni interes prevladal nad že podeljeno pravico zasebniku. Na podlagi arhivskega gradiva, ki nudi pregled danes večinoma uničene tehnične dediščine, bo predstavljena vrsta obratov, od »primitivnih in usmiljenja vrednih«, kot so nekatere označili italijanski uradniki, do pravih elektriških družb, ki so na podlagi domačega kapitala poskušale osnovati obrate večjih zmogljivosti, posebna pozornost pa bo posvečena tudi okoljevarstvenim zahtevam, kot so zagotavljanje minimalnega vodnega pretoka, ukrepov za zaščito vodnih organizmov in zaščito brežin, ki so jih zasebni investitorji morali izpolniti.

Dr. Ines Beguš

Goriški muzej, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Vloge Hublja v Zgodovini Ajdovščine

Hubelj je hudourniška reka, ki izvira pod strmimi stenami Trnovskega gozda v občini Ajdovščina, se nato po strugi spusti proti severnemu delu mesta, kjer se umiri, in se pri vasi Dolenje izlije v reko Vipavo. V preteklosti je imela več vlog – kot vodni vir v neposredni bližini ene glavnih cestnih povezav je bila eden od faktorjev za poselitev območja. V srednjem veku je postala mejna reka, sprva med goriškim ter vipavskim gospodstvom, kasneje pa med Kranjsko in Goriško in to funkcijo obdržala do konca I. svetovne vojne. Bila je eden ključnih dejavnikov, ki je vplival na razvoj in razmah industrije v Ajdovščini. Njeno vodno moč so prebivalci izkoriščali sprva za pogon mlinov in žag, kasneje pa tudi za delovanje fužin in prvih modernih industrijskih obratov.

V prispevku bo predstavljen Hubelj kot vodni vir in kot faktor nastanka in razvoja več dejavnikov v 19. in začetku 20. stoletja. Poudarek bo na industrijski dejavnosti ob reki ter njeni vlogi za kasnejši razvoj kraja v 19. stoletju. Prikazan bo vpliv meje na Hubljo na upravno, gospodarsko in družbeno življenje ljudi na obeh straneh.

Dr. Nataša Henig Mišičič

Inštitut za novejšo zgodovino; Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Pomen izsuševanja in ureditve Ljubljanskega barja za gospodarski razvoj do začetka druge svetovne vojne

Prispevek obravnava pomen Ljubljanskega barja za gospodarski razvoj. Potencial in ideja o spremembi tega območja v plodno žitnico sta se začela pojavljati že tekom 18. stoletja. V ta čas segajo prvi poskusi izsuševanja območja, velik pomen je imela regulacija Ljubljanice. Večinoma so prvi poskusi ostali bolj ali manj neuspešni in je problematika Ljubljanskega barja večkrat prihajala v središče pozornosti. Do novega, bolj intenzivnega obdobja je prišlo sredi 19. stoletja z ustanovitvijo Glavnega odbora za delovanje Ljubljanskega barja. Odbor se je ukvarjal s procesom izsuševanja barja in prilagajanjem tega območja za intenzivnejše kmetovanje. Ljubljansko barje je bilo pomembno tudi za mesto Ljubljana, kasneje tudi za Dravsko banovino. Prizadevanja so vključevala različne postopke kot so melioracija oziroma regulacija in izsuševanje, vodno gradnjo, preskrbo z vodo, regulacijo poplavnih površin in izgradnjo prometne infrastrukture. Pomembno vlogo pri financiranju teh zahtevnih projektov so imele finančne inštitucije, predvsem Kranjska hranilnica in Mestna hranilnica ljubljanska v času Avstro-Ogrske in tekom dvajsetih let 20. stoletja. Dravska banovina se je do začetka druge svetovne vojne intenzivno ukvarjala s problematiko Ljubljanskega barja. Finančno podporo je dobivala od Hranilnice Dravske banovine, ki je ponujala posebna, tako imenovana, melioracijska posojila. Poleg gospodarskega potenciala ter načina financiranja projektov se članek ukvarja z vprašanji, ki naslavlja zgodovino okoljske problematike. Ljubljansko barje predstavlja eno najbolj spremenjenih območij, ne samo v ljubljanski okolici, ampak tudi v širšem prostoru. Prispevek obravnava tudi proces človeškega posredovanja v naravo, ki je imelo dolgoročne posledice.

Dr. Viktor Pál

Univerza v Tampere, Finska, Univerza v Ostravi, Češka

Odpadki na Vzhodu. Potrošništvo in odpadki v komunistični Vzhodni Evropi

Po drugi svetovni vojni so potrošniški odpadki na Zahodu postali eden od negativnih simbolov kapitalizma in pomemben dejavnik globalne okoljske krize. Materiali za enkratno uporabo so začeli prevladovati v številnih tržnih panogah in na komunalnih odlagališčih. Potrošniški odpadki so tudi del širše zgodbe o odpadkih, ki se je pogosto osredotočala na globalni Sever. Kar zadeva komunistično Vzhodno Evropo, so se raziskave osredotočale na industrijske odpadke, medtem ko znanstvena skupnost o zgodovini potrošniških odpadkov v socialističnih družbah ve zelo malo. Prispevek tako temelji na izhodišču, da je hitro rastoča proizvodnja potrošniškega blaga v poststalinistični Vzhodni Evropi posledično prispevala k širjenju toka odpadkov. S tem ta študija problematizira tezo, da okoljski stroški potrošništva v komunizmu niso bili posebno visoki, in predlaga nov okvir, v katerem so se potratne potrošniške prakse oblikovale postopno in ustvarjale tokove odpadkov, ki so bili sicer podobni zahodnim, a so se od njih tudi precej razlikovali.

Ivan Smiljanić, mag.

Inštitut za novejšo zgodovino

Odnosi do oskrbe z vodo ob odpiranju slovenskih vodovodov od Avstro-Ogrske do danes

Izgradnja in odpiranje vodovodov velja za enega najpomembnejših projektov pri modernizaciji določenega naselja ali regije in kazalec njihovega napredka. Ker je oskrba z vodo problem, ki ga človek razrešuje skozi celotno zgodovino, jo je mogoče spremljati in proučevati v različnih političnih in socialnih kontekstih. Ob tem se izkaže, da se je skozi čas spreminjal javni diskurz, povezan z oskrbo z vodo. Četudi je prepričanje, da je napeljevanje vodovodov pozitiven pojav, ostalo ves čas prisotno, se je skozi čas spreminjalo stališče o tem, kdo je najbolj zaslužen za izvedbo takega projekta in komu se je treba zahvaliti za modernizacijski korak. Ta stališča so bila še najjasneje izražena na svečanostih ob odprtju vodovodov.

Obdobje Avstro-Ogrske je v času vsesplošne urbanizacije, industrializacije in modernizacije mest postreglo z odprtjem številnih novih mestnih in regionalnih vodovodov. Zasluge za izgradnjo vodovodov je družba pripisovala predvsem posameznikom, ki so se zanje zavzemali, pri čemer je šlo predvsem za mestne ali deželne politike. Ivan Hribar denimo še danes velja za očeta ljubljanskega vodovoda. Prav tako so imeli izgradnje in odpiranja vodovodov izrazito patriotsko noto. Več vodovodov so odprli ob obletnicah vladavine cesarja Franca Jožefa in se mu v slavnostnih govorih ter na nekaterih spomenikih, ki so jih sočasno odkrivali, zahvaljevali za pomoč in podporo. Podobno so bili izpostavljeni posamezni dobrotniki, ki so z lastnimi sredstvi pomembno prispevali k izgradnji. Najvidnejši je primer Josipine Hočevar, ki so ji v zahvalo za financiranje vodovoda v Radovljici postavili spomenik. Podobnemu slavljenju individualnih politikov in dobrotnikov je mogoče slediti tudi v obdobju monarhične Jugoslavije.

Po drugi svetovni vojni se je fokus bistveno spremenil. Vodovode so gradile (mladinske) delovne brigade, ki so za to tudi prejele priznanje kot kolektiv; izpostavljanja zaslužnih posameznikov, v skladu z državno ideologijo,

ni bilo več. Vodovodi so veljali za projekte, ki pomembno prispevajo k modernizaciji države, posebej njenih zaostalih delov, tako da so bila njihova odpiranja pospremljena z obširno medijsko pozornostjo.

V samostojni Sloveniji se je narativ ustalil nekje med položajema, značilnima za monarhično in socialistično dobo. V slavnostnih nagovorih, na spominskih ploščah in v tisku so kot najbolj zaslužni za izgradnje vodovodov izpostavljeni predvsem občine in podjetja, ki so jih zgradila. Na ta način se pozornost v glavnem ne posveča posameznim lokalnim politikom ali podjetnikom, ki so vodovod načrtovali, niti delavstvu, ki ga je fizično realiziralo, temveč je prišlo do sinteze teh pristopov.

Dr. Petra Kavrečič

Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Od “škodljivke” do “zdravilke”. Odkrivanje zdravilnih učinkov morske vode in njena uporaba v terapevtske in turistične namene.

Medicina pogosto nastopa v vlogi glasnice novih trendov in zdravilnih praks. Zato ni presenetljivo, da je pri (ponovnem) »odkrivanju« zdravilnih učinkov morskega zraka in vode imela ključno vlogo. Po promociji zdravilnosti termalnih kopeli, je spodbudila tudi k širjenju uporabe morske vode v zdravilne namene. Iz primarno zdravstvenih motivov ustanavljanja morskih zdravilišč, so s časom slednje pridobivale značaj krajev prijetnega bivanja in se razvijale v turistične destinacije.

Morska voda in zrak do konca 18. stoletja nista zbujala posebnih interesov, povezanih z zdravilnimi ali celo turističnimi nameni. Precej razširjeno je bilo prepričanje, da morje nima pozitivnih učinkov na zdravje, temveč naj bi celo škodovalo notranjim organom. Konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja pa se je pod pobudo zdravnikov uveljavilo stališče o zdravilnosti vode in morskega zraka, kar je privedlo tudi do nastanka prvih morskih kolonij. Medicinski traktati so opominjali na pozitivne preventivne in kurativne (za okrepitev) učinke zraka in mrzle morske vode ter odkrivali antične diskurze o njeni zdravilnosti. Vodi in zraku so bili pripisani terapevtski zdravilni učinki za telo in duha (uspešno naj bi zdravili otožnost, tesnobo in depresijo) in postopoma so bili nekdANJI predsodki in strah premagani.

Razvoj morskega zdraviliškega turizma je potekal v več fazah. Prvotno so bili zdravilni učinki predpisani mrzli morski vodi in skladno s tem so se na plaži in pri kopanju razvili določeni rituali. Ob upoštevanju zdravstvenih priporočil in moralnih norm, so se oblikovala pravila glede dolžine in dnevne količine kopanja (plavanja), kopalnih oblačil in obnašanja na plaži. Postopoma so se rituali na plaži in v morju začeli spreminjati. Spremenil se je odnos do plaže in sonca, dolžine kopanja in kopalnih oblačil. Na začetku 20. stoletja so bili

tudi soncu pripisani pozitivni terapevtski učinki, kopanje v toplem morju je postalo čedalje bolj priljubljeno. Plaža je tako postala kraj počitka, zabave in preživljanja prostega časa.

V prispevku bo predstavljen razvoj morskega zdraviliškega in kopališkega turizma, s poudarkom na zdraviliških začetkih in spreminjanjem odnosa do morske vode. Pokazano bo tudi kako so nekdanja morska zdravilišča postopno pridobila status priljubljenih turističnih destinacij.

Dr. Lev Centrih

Inštitut za novejšo zgodovino, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Socialistično kmetijstvo na vodi: kmetijska posestva na Ljubljanskem barju po drugi svetovni vojni

Kotlina Ljubljanskega barja obsega 163,3 km² oziroma 16.327 ha zemljišč, v katera so zelo različni oblastniki, od druge polovice 18. stoletja in najmanj do konca 60. let 20. stoletja, torej skoraj dvesto let, investirali nemajhno upanje. Najprej so računali, da bo Barje z osuševanjem postalo ena najbogatejših žitnic habsburške monarhije, zaradi nezadovoljivih rezultatov so po drugi svetovni vojni pričakovanja nekoliko znižali. Barje naj bi poslej, po uspešnih melioracijah in arondacijah, zalagalo ljubljanski živilski trg z zadostnimi količinami sveže zelenjave, mesa in mleka. Ne glede na napore, vključno z resnimi pedološkimi raziskavami in investicijami, ki so postajale obilnejše od druge polovice 50. let dalje, je geograf Avguštin Lah na začetku 60. let ugotavljal, da je Ljubljansko barje kljub osuševanju vse manj kmetijsko. Od tega časa naprej so družbena kmetijska posestva na Barju pestile težave z rentabilnostjo, izhodiščno pestrost kmetijske proizvodnje je od 70. let dalje vse bolj omejevala skoncentriranost na pašno živinorejo. V 80. letih je dokončno postalo jasno, da stroški celovite prenove jarkov in odvodnih kanalov (300 km) ne odtehtajo ekonomskih koristi, in takrat so mnoge predele Barja prerasle plevnate goščave, razrasla se je govedu smrtno nevarna močvirna preslica.

V prispevku obravnavam prvih dvajset let po drugi svetovni vojni, obdobje, v katerem se izmenjujeta pretirani in zmerni optimizem pri ukročitvi močvirnatnega sveta južno od Ljubljane. Nove oblasti so kot povsod drugod stavile na kmetijske zadruge, državna/mestna in kasneje družbena kmetijska podjetja, ki so jih pričeli ustanavljati leta 1946. Usodna je bila nadomestitev Glavnega odbora za obdelovanje Ljubljanskega barja z vodno zadrugo (1948). Kmalu se je pokazalo, da melioracijskih del ni mogoče opravljati s sistemom prostovoljnih delovnih brigad, tj. brezplačnim delom,

in pomanjkanjem opreme za delo v vodi. Kmetijska podjetja so se na Barju kot povsod drugod pritoževala nad pomanjkanjem delovne sile, h kateri so prva povojna leta spadali tudi vojni ujetniki. Zelenjave v času razmočene zemlje ni bilo mogoče pobirati in dostavljati na ljubljanski trg, zaradi površnega vzdrževanja pa mokra zemlja ni bila primerna za težjo kmetijsko mehanizacijo. Zaradi težav z arondacijo direktorji kmetijskih podjetij najprej sploh niso natančno vedeli, s katerimi zemljišči razpolagajo. Kmetijska podjetja so imela srečo, da v takih precej kaotičnih razmerah med letoma 1948 in 1958 ni bilo večjih poplav. Do izboljšanja je prišlo s koncem 50. let, ko so se bistveno povečale investicije za melioracije, samostojna podjetja pa so bila združena v enotno Posestvo Barje, a pojavile so se nove težave, ki so zadevale vprašanje rentabilnosti.

Dr. Marta Rendla

Inštitut za novejšo zgodovino

Razvojni potenciali ugrezninskih Šaleških jezer: turistična, športno-rekreativna dejavnost

Antropogena Šaleška jezera (Škalsko, Velenjsko, Družmirsko), ki so nastala kot posledica izkoriščanja naravnih virov, premoga lignita v Velenjski kotlini, so poseben tip umetnih jezer. Nastala so zaradi ugrezanja nad opuščenimi deli od leta 1875 obratujočega Premogovnika Velenje. Tam, kjer so danes jezera, so delno ali v celoti izginila podeželska naselja in zaselki (Škale, Družmirje, Preloge ...). Na potopljena naselja spominjajo današnja imena jezer. Zaradi rudarjenja se je nekdajna rečna pokrajina spremenila v jezersko. Zaradi še delujočega premogovnika predstavljajo Šaleška jezera rastočo jezersko površino. Kot vodni vir imajo tudi umetno nastala jezera kot stoječe površinske vode za naravo in človeka velik pomen. Vplivajo na lokalne podnebne razmere ter s primerno ureditvijo in upravljanjem doprinašajo k oblikovanju sekundarnih biotopov, torej večji pestrosti rastlinskih in živalskih vrst. Predstavljajo tudi razvojno priložnost za turistične in športno-rekreativne dejavnosti. Hkrati zaradi manjše samočistilne sposobnosti glede na tekoče vode in naravna jezera predstavljajo izjemno občutljivo jezersko pokrajino.

Prispevek bo na eni strani pokazal na negativne učinke človekovega delovanja na okolje. Po drugi strani pa bo izpostavil pomen prepoznanja degradiranosti okolja ter primerne pristopa in naslavljanja problematike za preoblikovanje nekoč kritičnih ekoloških žarišč v danost in potencial za razvoj. V Velenjski kotlini sta v okviru intenzivne industrializacije po 2. svetovni vojni rudarjenje in energetika pomembno vplivala na degradacijo naravnega in socialnega okolja. Prvo s preoblikovanjem funkcijske podobe pokrajine (nastanek ugrezninskih jezer) in druga z neposrednim onesnaževanjem zraka in s posrednimi učinki na gozdno vegetacijo, kmetijske rastline ter s problematiko deponiranja velikih količin pepela. Ekosistemske občutljive ugrezninske jezera so bila v prvih desetletjih

po nastanku podvržena različnim oblikam onesnaženja in ljudje so jih dojemali zgolj kot okoljske poškodbe. Številni okoljevarstveni ukrepi, še zlasti od 1990. let dalje, pa so njihovo stanje izboljšali. Pristopilo se je tudi k stabiliziranju jezerskih bregov, kar je omogočilo njihovo urejanje in rabo. Jezera in pojezerja so spremenili v t. i. ustvarjeno dobro. Namen prispevka je tako osredinjenje na proces od degradacije do rekultivacije antropogenih Šaleških jezer, od t. i. »okoljskih poškod« do privlačnih pokrajinskih elementov za razvoj rekreacijsko-turistične ponudbe v skladu z nosilnostjo okolja.

Dr. Hrvoje Petrić

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Zagrebu

Povijest okoliša/ekohistorija u Hrvatskoj (i zapadnom dijelu Jugoistočne Europe): počeci, stanje i perspektive

Iako početke nekih tema iz povijesti okoliša/ekohistorije u historiografijama zapadnog dijela Jugoistočne Europe možemo pronaći još u 60-tim godinama 20. stoljeća, formalna institucionalizacija je započela 2000. kada je u Zadru u organizaciji međunarodnog istraživačkog projekta Triplex Confinium održana prva ekohistorijska međunarodna konferencija u Jugoistočnoj Europi. Isti je projekt 2003. u suradnji sa Povijesnim društvom Koprivnica organizirao i drugu međunarodnu konferenciju u Republici Hrvatskoj održanu u Koprivnici. Daljnji razvoj povijesti okoliša (ekohistorije) olakšan je njenim uvođenjem u nastavu na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od akademske godine 2003/04. Godine 2005. osnovano je Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, te je pokrenut znanstveni časopis Ekonomska i ekohistorija. Otprilike u isto vrijeme se povijest okoliša razvija i u okvirima geografije. U 21. stoljeću se povijest okoliša počela razvijati isprva u Srbiji, a potom i u drugim susjednim državama.

Dr. Valentina Brečko Grubar

Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

Krajevni vodni viri po „modernizaciji“ oskrbe s pitno vodo v slovenski Istri

V prispevku obravnavamo problematiko propadajočih krajevnih vodnih virov v slovenski Istri, ki so v preteklosti zagotavljali vodo gospodinjstvom in kmetijstvu ter so predstavljali ključno dobrino za naselitev. Z modernizacijo oskrbe s pitno vodo iz javnega vodovodnega omrežja so z današnjega, antropocentričnega gledišča postali povsem nepomembni in večinoma prepuščeni propadu, opravljajo pa pomembne ekosistemске storitve, ki se jih večinoma ne zavedamo. Naselja v notranjosti slovenske Istre z veliko številnejšim prebivalstvom in predvsem veliko živine so se v preteklosti oskrbovala z vodo iz več virov v svoji okolici oziroma bližini. Nekatera so imela z zagotavljanjem dovoljšnjih količin vode precejšnje težave, čeprav je bila potrošnja za današnje razmere zelo skromna in je obsegala največ nekaj 10 l vode na prebivalca dnevno. Pri tem je potrebno upoštevati, da je razpoložljivost vodnih virov v slovenski Istri pogojena s podnebjem, ki ima v poletnem obdobju malo padavin, zaradi visokih temperatur zraka in viška rastne dobe je veliko izhlapevanje in posledično odteče malo vode. To se kaže na zmanjšanju pretokov rek, presušitvi izvirov in delov strug. Kamninska zgradba slovenske Istre s prevladujočimi neprepustnimi flišnimi kamninami pa ne omogoča nastanka večjih zalog podzemne vode. Tradicionalna oskrba z vodo v slovenski Istri je bila zasnovana na rabi različnih vodnih virov, odvisno od njihove dostopnosti. Kjer so bila naselja v bližini vodnih tokov in izvirov, so osnovo predstavljali zajemi le teh, drugod so kopali vodnjake za dostop do podzemne vode in gradili rezervoarje za zbiranje padavinske vode, ki jih domačini imenujejo štirne. Z odseljevanjem mladih se je število prebivalcev na podeželju zelo zmanjšalo, z zaposlitvami pa se je zmanjšal tudi pomen kmetijstva, ki je bilo pretežno usmerjeno v živinorejo, in potrebe po vodi so se zmanjšale. Raba nekaterih vodnih virov je bila zato opuščena še pred izgradnjo javnega vodovoda. V letih

1975–1984 je potekala gradnja tako imenovanega višinskega vodovoda in do leta 1984 je imelo priključke s pitno vodo iz Rižanskega vodovoda Koper že nad 70 % prebivalcev. Številna manjša naselja v notranjosti slovenske Istre so bila priključena šele v devetdesetih letih 20. stoletja, ali celo po letu 2000. Po letu 2008 smo s študenti Fakultete za humanistične študije opravili več popisov in evidentirali nad 150 krajevnih vodnih virov. Analizirali smo popisane lastnosti in ugotovili, da je manj kot polovica vodnih virov še ohranjenih, ostali so propadajoči, ali se jih spomnijo le domačini. Po pričakovanju se je več vodnih virov ohranilo v naseljih, ki so bila kasneje priključena na Rižanski vodovod in so vodni viri bili še ne dolgo tega v uporabi ter vodni viri v naseljih ali njihovi bližini, ki so lahko dostopni. K vzdrževanju so pomembno prispevali zgrajeni objekti za zajem in uporabo vode, kot so obzidani in pokriti vodnjaki, rezervoarji z izlivom, s koritom za napajanje, periščem itn., ter občasna uporaba vode, predvsem za zalivanje. Krajevne vodne vire domačini pogosto dojemajo kot »nekaj, kar je od nekdaj del njihovega okolja«, za obiskovalce pa so lahko zanimiv in privlačen element pokrajine ter imajo izobraževalni pomen (npr. vodne učne poti). Kali ali puči so najbolj pogosta naravna vrednota v slovenski Istri, predvsem pa so dragoceni za različna živa bitja in nadomeščajo uničena življenjska okolja mokrišč. V sušnih vročih poletjih so vir vode za divjad in blažijo vročinski stres. Glede na to, da se slovenska Istra poleti pogosto sooča s pomanjkanjem vode in je velika potreba po vodi za zalivanje oziroma namakanje, bi lahko ohranjeni in vzdrževani krajevni vodni viri prispevali tudi del prepotrebne vode. Krajevni vodni viri torej izvajajo različne ekosistemske storitve, katerih pomena se premalo zavedamo, in zato ne poskrbimo za njihovo vzdrževanje.

Dr. Monika Rogelj

Gorenjski muzej

Od obrtnih delavnic do velikih tovarn ob reki Savi v Kranju

Reki Sava in Kokra sta skozi stoletja zaznamovali podobo mesta Kranja. Posebej ugodne pogoje za razvoj različnih gospodarskih panog je ponujala reka Sava, ob kateri so delovali mlini, usnjarske delavnice in barvarna. Vendar je v procesu modernizacije le peščica obratov sledila tehničnemu napredku in so prerasli v industrijska podjetja. Prispevek obravnava pomen vodne sile pri vključevanju strojne proizvodnje v prvem obdobju industrializacije.

V Kranju so v prvi polovici 19. stoletja v dveh podjetjih v Lajhu ob Savi, ob pomoči parnih strojev na vodni pogon, izdelovali debele volnene odeje. V zadnji četrtini stoletja je bila pravica do izrabe vodne sile aktualna tema razprav med podjetnimi meščani. Ob mostu čez Savo je deloval velik Majdičev mlin, v katerem so za potrebe večje turbine povečali dotok vode, kar pa je ogrožalo nemoteno delovanje vodnih črpalk za preskrbo mesta. V večji industrijski obrat se je razvila tudi Pollakova usnjarna na sotočju Save in Kokre. Nova usnjarna je imela lastno elektrarno, ki deluje še danes.

Po prvi svetovni vojni je novo vodstvo občine za oživitev kranjskega gospodarstva iskalo vlagatelje za nove industrijske obrate. Za delovanje tovarn je bila ključna možnost pridobivanja električne energije v neposredni bližini. Mesto je zato podprlo načrte Vinka Majdiča za preureditev nekdanjega mlina v elektrarno. Pred drugo svetovno vojno je hitro rastoča industrija v Kranju obsegala že osem večjih in srednjih tekstilnih tovarn, dve čevljarni, tovarno izdelkov iz gume in številne manjše delavnice. Večina obratov je bila locirana ob reki Savi, kjer je bilo središče industrijskega razvoja v teku 20. stoletja.

Mag. Igor Miličič

Ribiška zveza Slovenije

Slovenski sladkovodni ribiči in skrb za ribji živelj od 19. stoletja do danes

Namen prispevka je prikazati kontinuirano skrb slovenskih sladkovodnih ribičev za ribji živelj. Čas pospešene industrializacije v drugi polovici 19. stoletja, je prinesel vse več pojavov onesnaženj voda in poginov rib. Sladkovodni ribiči se od začetka 1881 z ustanovitvijo ribarskega društva za Kranjsko do današnjih dni digitalizacije, še vedno primarno prizadevajo za ohranitev dobrega staleža domorodnih vrst rib v slovenskih vodah. Ribiško dejavnost lahko v grobem ločimo na dve sferi - zakonodajno in ribogojско. Zakonski akti, vezani na sladkovodno ribištvo in dejavnosti ribičev, so obstajali v vseh državnih tvorbah na ozemlju današnje Slovenije. Bili so plod sodelovanja ribičev z oblastmi, kako ustrezno pravno zaščititi ribji živelj kot naravno in gospodarsko dobro. Negativne spremembe v količini ujetih rib, so botrovale ukinjanju gospodarskega ribolova in prehod na dejavnost športnega ribolova. Slednji se je skozi čas vse bolj širil prek različnih disciplin (muharjenje, vijačenje, lov rib s plovcem, ipd.) ter danes predstavlja pomemben element turistične dejavnosti v državi. Skozi čas je zaradi družbenih sprememb, prišlo do prehoda iz sistema zakupništva ribolovnih pravic za posameznike in lastnike, na sistem družbenega upravljanja in širše dostopnosti ribolovnih pravic za širše prebivalstvo. Proti koncu 19. stoletja je razmah doživela ribogojška dejavnost, za zagotavljanje ribjih mladice za porabljanje odprtih voda in vse bolj kot vir hrane za prebivalstvo. Nestor organiziranega slovenskega sladkovodnega ribištva slikar Ivan Franke je začetnik umetnega razmnoževanja rib v slovenskem prostoru; je začel s smukanjem potočnih postrvi v mlinu nad Okroglim 1881. Ribiči so kot pravi prostovoljci redno zbirali lastna finančna sredstva za nakup rib za vlaganji. Sladkovodni ribiči pa niso zanemarili tudi publicistične dejavnosti in so z izdajanjem tematskih knjig in periodično publicistiko-glasili (Ribiško-lovski vestnik, Ribič), po svojih močeh prispevali k pestrosti slovenske pisane besede in ohranjanju zgodovinskega spomina.

Dr. Karla Oder

Koroški pokrajinski muzej, Muzej Ravne na Koroškem

Voda in težka industrija na Koroškem

Voda je vir življenja in najdragocenejša dobrina, nepogrešljiva pri gospodarjenju z naravo in enako pomembna za razvoj obrtni in industrije. Moč vode so zgodaj uporabili za pogon različnih naprav za mletje žita, žaganje lesa, za pogon mlatilnic in podobnih naprav. Voda je bila ključni naravni vir razvoju rudarstva in železarstva. Industrijski razvoj pa je vplival tudi na onesnaženost vode. Zato bo predstavljen oris rabe vode kot energenta v industriji na Koroškem, vprašanje onesnaženosti voda in gospodarjenje z vodo.

Med starejše vodne pogone uvrščamo lesena kolesa, postavljena tako, da jih je gnal vodni tok ali padec vode od zgoraj. Vodno kolo pretvarja energijo vode v pogonsko oz. mehansko energijo preko osi, ki je vez med kolesom in mehanizmom mlina, žage, kovaškega kladiva ali drugih naprav. Prve fužine na Slovenskem segajo v obdobje začetka novega veka. Na območju Dravske, Mežiške in Mislinjske doline pa v konec 16. stoletja. Voda je bila takrat med pomembnimi naravnimi viri, ki so omogočili razvoj fužinarstva.

Iznajdba parnega stroja in uporaba premoga sta temelj prve industrijske revolucije, ki je omogočila uporabo številnih novih strojev in naprav ter uvedbo novih delovnih procesov. Raba parnega stroja je omogočila podjetjem večjo neodvisnost od vremenskih razmer in stanja vode v rekah in potokih, kar je bilo pomembno tudi v rudarstvu in železarstvu. V parnih kotlih so vodi spremenili agregatno stanje v paro, ki je nato poganjala kovaška kladiva in druge naprave v železarnah.

Iznajdba elektrike in izgradnja elektrarn je v jeklarstvu omogočila uvedbo novih delovnih procesov in izdelavo novih vrst izdelkov. V rudnikih so električne črpalke zagotavljale učinkovitejše črpanje vode iz rovov, zato so lahko poglobljali rudarska obzorja. Prav industrijska podjetja so prva

gradila hidroelektrarne, Rudnik svinca in cinka v Mežici pa jih je le nekaj let po koncu prve svetovne vojne že povezal v elektro sistem. Izgradnja hidroelektrarne na reki Dravi prvotno za zagotavljanje električne energije ravenski železarni je omogočila tudi elektrifikacijo podeželja.

Rast proizvodnje je vplivala na okolje, ne le na poselitveno strukturo in urbano podobo prostora, temveč tudi na onesnaženost voda, zlasti reke Meže. Že v sedemdesetih letih so načrtovali zmanjševanje onesnaževanja reke z olji, maščobami, emulzijami in mehanskimi delci in si zgradili čistilne naprave ali opustili določene proizvodne procese.

Gospodarjenje z vodo obsega regulacije reke in potokov, gradnjo javnega vodovoda in kanalizacije ter ureditev pogojev za različne aktivnosti, kot so kopališča in zdravilišča. Prve javne vodovode so zgradili sredi 19. stoletja v delavskih naseljih. Na Rimskem vrelcu v Kotljah pa postavili zdravilišče in polnilnici mineralne vode. Po prvi svetovni vojni so gradili javna kopališča, ki so imela pomembno socialno in zdravstveno vlogo. Sredi šestdesetih let je Železarna Ravne zgradila pokriti bazen, da je pridobila rezervoar vode za primer požara. Hkrati pa je omogočila razvoj plavanja kot športne discipline.

Blaž Štangelj, mag.

Inštitut za novejšo zgodovino

Poplave in urejanje hudournikov v 30. letih 20. stoletja pod Gorjanci

Gorjanci so gozdnato pogorje v jugovzhodnem delu Slovenije. Bogati so z vodo, ki se steka v številne potoke. Večji potoki so Klamfer, Babni potok, Sovpat, Šumeči potok, Pendirjevka, Kobila, Sušica. Ti se ob vremenskih ujmah spremenijo v hudournike. Prispevek se bo ukvarjal z večjimi hudourniškimi poplavami teh potokov v 30. letih 20. stoletja in njihovemu urejanju za preprečevanje poplav.

Dr. Dunja Dobaja

Inštitut za novejšo zgodovino

Obvladovanje poplavnega tveganja v Sloveniji po letu 1990

Spoznavanje zakonitosti poplav in interdisciplinarni pristop pri njihovem preučevanju sta tudi v Sloveniji izoblikovala koncept t. i. obvladovanja poplavnega tveganja, ki obsega vrsto ukrepov in dejavnosti za prilagajanje poplavam v najširšem smislu. Pri obvladovanju poplavnega tveganja se lahko osredotočamo na zmanjševanje poplavne nevarnosti, na zmanjševanje obstoječe ranljivosti ali pa tudi na samo preprečevanje vnosa škodljivega potenciala na poplavna območja. Sredstvo za doseg tega so preventivni in kurativni ukrepi ter dejavnosti, ki naj bi bile usklajene na nivoju celotnega porečja, pri soodločanju pa naj bi bili udeleženi vsi prizadeti.

Sodobni koncept varstva pred poplavami je večplasten in vključuje različne elemente obvladovanja poplavnega tveganja, tako npr. ustrezno prostorsko planiranje, pogozdovanje, preprečevanje razlivanja vode, pripravljenost in ustrezen odziv ob nevarnosti, izobraževanje prebivalstva o nevarnosti poplav in soočanju z njimi, prepoved gradnje na poplavnih območjih ipd.

S svojim prispevkom bom raziskovala praktično udejanjanje omenjenih načel, izpostavila najbolj pereča poplavna območja in odziv prebivalstva na koncept obvladovanja poplavnega tveganja.

NARAVNE DANOSTI IN EKOSISTEMSKI POTENCIALI VODÁ

Znanstvena konferenca

Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, Ljubljana

16. in 17. november 2023

Organizacija:

Inštitut za novejšo zgodovino

Programski odbor:

Marta Rendla, Janja Sedlaček, Žarko Lazarević

Organizacijski odbor:

Marta Rendla, Janja Sedlaček, Mojca Šorn, Karin Konda, Sergej Škofljanec,
Marko Kupljen, Mihael Ojstršek

Uredili:

dr. Marta Rendla in dr. Janja Sedlaček

Lektoriranje:

dr. Andreja Jezernik

Prevod:

Studio S.U.R.

Oblikovanje in prelom:

Barbara Bogataj Kokalj

Izdal in založil:

Inštitut za novejšo zgodovino

Ljubljana, 2023

